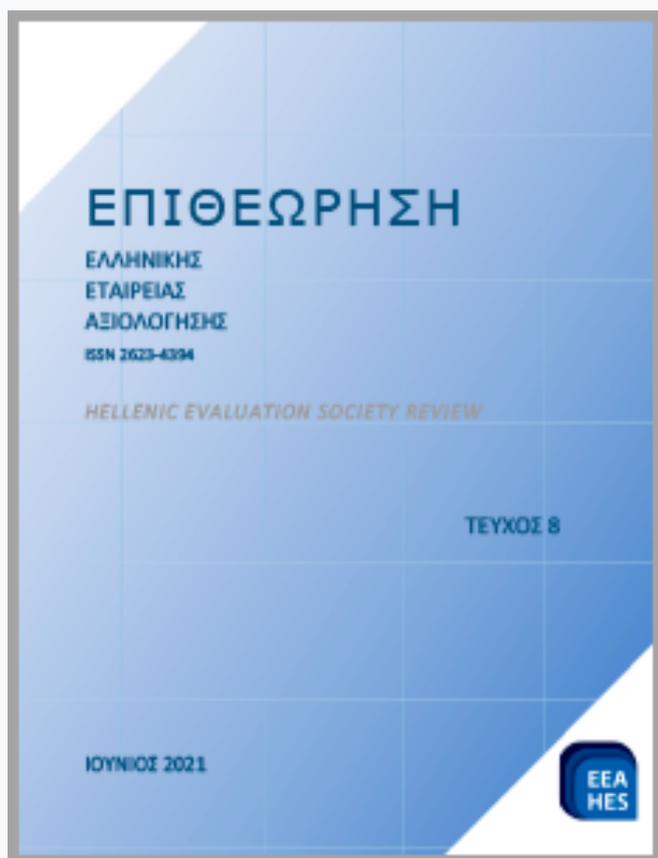

Hellenic Evaluation Society Review

No 8 (2021)

HELLENIC EVALUATION SOCIETY REVIEW - ISSUE 8

Αξιολόγηση της πορείας υλοποίησης των Στόχων Βιώσιμης Ανάπτυξης: προς ένα πιο ενημερωμένο και πολιτικό περιεχόμενο

Νίκος Τράντας

doi: [10.12681/eea.40264](https://doi.org/10.12681/eea.40264)

ΑΡΘΡΟ

Αξιολόγηση της πορείας υλοποίησης των Στόχων Βιώσιμης Ανάπτυξης: προς ένα πιο ενημερωμένο και πολιτικό περιεχόμενο

Νίκος Τράντας*Ο Νίκος Τράντας είναι διδάκτορας πολιτικής επιστήμης και εργάζεται στην Προεδρία της Κυβέρνησης.*

Περίληψη

Οι διαδικασίες παρακολούθησης και συντονισμού της Ατζέντας 2030 προβλέπουν τη διενέργεια αξιολόγησης της πορείας υλοποίησης των Στόχων Βιώσιμης Ανάπτυξης (ΣΒΑ). Ωστόσο συχνά, ακόμα και οι πιο «προωθημένες» αξιολογήσεις, τόσο υπό τη μορφή των εθελοντικών εθνικών εκθέσεων (VNRs) που υποβάλλονται στον ΟΗΕ, όσο και των ανεξάρτητων εκθέσεων, μπορεί να μην υπηρετούν με συνέπεια ορισμένα κριτήρια της βιωσιμότητας. Ο λόγος είναι ότι ακολουθούν άκριτα τις παραδοχές της κυρίαρχης συναίνεσης, η οποία δίνει περισσότερο βάρος στις προτεραιότητες της οικονομικής ανάπτυξης από την προστασία του περιβάλλοντος ή την άμβλυνση των ανισοτήτων. Το άρθρο παρουσιάζει το πλαίσιο αξιολόγησης των ΣΒΑ, αναφέρεται στο περιεχόμενο των αξιολογήσεων, και αφού διατυπώσει ορισμένα σημεία κριτικής τόσο ως προς τους ΣΒΑ όσο και αναφορικά με τις εκθέσεις αξιολόγησής τους, προτείνει ένα πιο ενημερωμένο και πολιτικό περιεχόμενο της αξιολόγησης.

Λέξεις-κλειδιά: Ατζέντα 2030, Στόχοι Βιώσιμης Ανάπτυξης, παρακολούθηση και αξιολόγηση, Εθελοντική Έκθεση Αξιολόγησης (VNR)

1. Εισαγωγή

Έχουν περάσει έξι χρόνια από την υιοθέτηση της Ατζέντας 2030 και των Στόχων Βιώσιμης Ανάπτυξης (ΣΒΑ) από τα κράτη μέλη του ΟΗΕ, και απομένουν ακόμα εννέα μέχρι το χρονικό ορόσημο του 2030. Η πορεία υλοποίησής τους καταγράφεται στις εκθέσεις προόδου που θα αναφερθούν παρακάτω, ενώ στο μεταξύ προέκυψε η πανδημία της COVID-19, η οποία είχε αρνητικές επιπτώσεις στην υγεία (ΣΒΑ 3), την εκπαίδευση (ΣΒΑ 4) και το εισόδημα (ΣΒΑ 1, 2, 8). Ορισμένοι περιβαλλοντικοί δείκτες, όπως οι εκπομπές άνθρακα, μπορεί να ευνοήθηκαν προσωρινά με τη μεγάλη πτώση της οικονομικής δραστηριότητας, αλλά η τάση αυτή αναμένεται να αντιστραφεί με την επανεκκίνηση της οικονομίας. Η εκδήλωση της πανδημίας έδειξε ότι οι προειδοποιήσεις των επιστημόνων για την αποψίλωση δασών, το παράνομο εμπόριο άγριων ειδών και τις ασθένειες που μεταφέρονται από τα ζώα στον άνθρωπο αγνοήθηκαν επιδεικτικά και η ανάγκη τώρα για μια νέα ισορροπία μεταξύ ανθρώπου και φύσης, μέσω της επένδυσης στην πράσινη οικονομία, είναι πιο επιτακτική από ποτέ. Η διαχείριση της πανδημίας, επίσης, προσφέρεται για την εξαγωγή

συμπερασμάτων αναφορικά με την ανάγκη «καλύτερης ανοικοδόμησης» (build back better) ανθεκτικών συστημάτων υγείας και γενικότερα διακυβέρνησης. Όλα αυτά σχετίζονται άμεσα με την υλοποίηση των ΣΒΑ.

Σκοπός του άρθρου είναι να παρουσιάσει το πλαίσιο αξιολόγησης της πορείας υλοποίησης των ΣΒΑ, να αναφερθεί στο περιεχόμενο των αξιολογήσεων, αλλά και να διατυπώσει ορισμένα σημεία κριτικής τόσο ως προς τους ΣΒΑ όσο και αναφορικά με τις υφιστάμενες εκθέσεις αξιολόγησής τους, προκειμένου να τονίσει την ανάγκη για ένα πιο ενημερωμένο αλλά και πολιτικό – σε αντιδιαστολή με ένα απλώς διαχειριστικό και συχνά διεκπεραιωτικό – περιεχόμενο της αξιολόγησης.

2. Το πλαίσιο της αξιολόγησης

Τα κράτη μέλη υποβάλλουν (ορισμένα πιο τακτικά, άλλα λιγότερο) τις εθελοντικές εθνικές εκθέσεις αξιολόγησης (ή ανασκόπησης) (Voluntary National Reviews¹) στο Πολιτικό Φόρουμ Υψηλού Επιπέδου για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη του ΟΗΕ (High Level Political Forum on Sustainable Development/HLPF), το οποίο λειτουργεί υπό την αιγίδα του Οικονομικού και Κοινωνικού Συμβουλίου (ECOSOC) και συνεδριάζει κάθε Ιούλιο. Όπως προβλέπεται στην παράγραφο 83 του Ψηφίσματος 70/1 (UN General Assembly Resolution 2015), ακολουθεί η ετήσια έκθεση προόδου του Γενικού Γραμματέα, καθώς και η τετραετής έκθεση (το 2019 δημοσιεύτηκε η πρώτη: UNDESA 2019), που εστιάζει στη διασύνδεση επιστήμης και πολιτικής, προκειμένου να παράσχει επαρκή τεκμηρίωση και να υποστηρίξει έτσι τους φορείς χάραξης πολιτικής στην προώθηση της βιώσιμης ανάπτυξης. Παράλληλα, όπως προβλέπεται στο Ψήφισμα 71/313 (UN General Assembly Resolution 2017), έχουν υιοθετηθεί 231 δείκτες παρακολούθησης των 17 Στόχων και 169 υποστόχων, και με βάση αυτούς – στον βαθμό που υπάρχει μεθοδολογία και έχουν συλλεγεί επαρκή στοιχεία για τον καθένα – η πρόοδος των χωρών καταγράφεται και αναρτάται στον σχετικό ιστότοπο των Ηνωμένων Εθνών².

Εκτός από το αναλυτικό έργο που γίνεται στο Τμήμα Οικονομικών και Κοινωνικών Υποθέσεων (UNDESA), σε Προγράμματα όπως για την Ανάπτυξη (UNDP) και το Περιβάλλον (UNEP), καθώς και στους ειδικευμένους οργανισμούς του ΟΗΕ, το εγχείρημα των ΣΒΑ παρακολουθείται και από οργανισμούς όπως ο ΟΟΣΑ, ο οποίος εστιάζει στον ρόλο της διακυβέρνησης (OECD 2019) και στη συνοχή των πολιτικών για τη βιώσιμη ανάπτυξη (OECD 2018, 2019a), ενώ επεξεργάζεται εργαλεία για τη μέτρηση της απόστασης ως προς την επίτευξη των Στόχων και υποστόχων (OECD 2019b). Στην πράξη, ως κύρια πηγή για την αξιολόγηση των ΣΒΑ έχει επικρατήσει να χρησιμοποιείται από τα μέσα επικοινωνίας η ετήσια έκθεση του Sustainable Development Solutions Network (Sachs et al. 2020), που διευθύνει ο καθηγητής Jeffrey Sachs. Στην έκθεση αυτή οι χώρες κατατάσσονται με βάση την επίδοσή τους στον δείκτη ΣΒΑ (SDG index). Ενδιαφέρον υπάρχει και από την ανεξάρτητη ερευνητική κοινότητα, καθώς δημοσιεύονται μελέτες που – μεταξύ άλλων – προσπαθούν να εντοπίσουν τις πιθανές συνέργειες και αντισταθμίσεις (trade offs) μεταξύ των ΣΒΑ (ενδεικτικά, Hegre et al. 2020· Lusseau & Mancini 2019· Kroll et al 2019· Yang et al. 2020· Zhao et al. 2021).

Αξιολόγηση γίνεται επίσης στο περιφερειακό επίπεδο της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Η Eurostat³ μετρά και η Ευρωπαϊκή Επιτροπή αξιολογεί την πρόοδο της Ένωσης και των κρατών μελών ως προς την

1 Βλ. <https://sustainabledevelopment.un.org/memberstates>

2 Βλ. <https://country-profiles.unstatshub.org/>

3 Βλ. <https://ec.europa.eu/eurostat/web/sdi/overview>

επίτευξη των ΣΒΑ με μία δέσμη 100 δεικτών (102 για το 2021), πιο προσαρμοσμένων απ' ότι οι δείκτες του ΟΗΕ στις συνθήκες των ευρωπαϊκών χωρών (Eurostat 2020, 2021). Πράγματι, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή και όλα τα θεσμικά όργανα της ΕΕ έχουν ενστερνιστεί τους ΣΒΑ και επιχειρούν να τους ενσωματώσουν στον στρατηγικό σχεδιασμό της ΕΕ (Renda 2020· Ευρωπαϊκή Επιτροπή 2019). Η διαδικασία του Ευρωπαϊκού Εξαμήνου λαμβάνει πλέον υπόψη τους ΣΒΑ (Ευρωπαϊκή Επιτροπή 2019α: 14-16) και οι ανά χώρα εκθέσεις περιλαμβάνουν εκτεταμένη ανάλυση και παρακολούθηση των ΣΒΑ, συμπεριλαμβανομένου και ειδικού παραρτήματος που παρακολουθεί την πρόοδο κάθε χώρας, με βάση το σύνολο δεικτών της ΕΕ για τους ΣΒΑ που έχει καταρτίσει η Eurostat (βλ. για την Ελλάδα, European Commission 2020 και ιδιαίτερα το Annex E: 88-92). Τα κράτη μέλη οφείλουν να προβούν σε απολογισμό της προόδου που έχει σημειωθεί όσον αφορά τους ΣΒΑ στα εθνικά τους προγράμματα μεταρρυθμίσεων, ως ποιοτικό συμπλήρωμα της παρακολούθησης βάσει δεικτών από την Επιτροπή, στο πλαίσιο του Εξαμήνου, το οποίο καλύπτει τις πτυχές των σχετικών πολιτικών που αφορούν το σύνολο της οικονομίας. Ο σκοπός είναι να αξιοποιηθούν τα υφιστάμενα εθνικά εργαλεία παρακολούθησης της εφαρμογής των ΣΒΑ (όπως είναι οι εθελοντικές εκθέσεις αξιολόγησης), ώστε να είναι πιο χρήσιμη η καθοδήγηση και ο συντονισμός σε επίπεδο ΕΕ, και οι προτάσεις της Επιτροπής για τις ειδικές ανά χώρα συστάσεις κάθε έτος να τονίσουν τη συμβολή των εθνικών μεταρρυθμίσεων στην πρόοδο προς την επίτευξη συγκεκριμένων ΣΒΑ.

Η υιοθέτηση συγκεκριμένων στόχων βιώσιμης ανάπτυξης και η έμφαση στην παρακολούθηση και αξιολόγηση των πολιτικών για την υλοποίησή τους, που δίδεται βάσει του Ψηφίσματος 70/1 (UN General Assembly Resolution 2015: 31-35), καθιστά την Ατζέντα 2030 κάτι περισσότερο από ένα κείμενο συμφωνίας καλών προθέσεων. Η χάραξη και εφαρμογή τεκνηρωμένων δημόσιων πολιτικών, και ιδιαίτερα η συνοχή και αποτελεσματικότητά τους, όπως μπορούν να καταγραφούν από ποιοτικές και ποσοτικές μεθόδους παρακολούθησης, προωθεί τόσο την ευόδωση του συγκεκριμένου εγχειρήματος όσο και την εν γένει λειτουργία του συστήματος διακυβέρνησης σε διεθνές, περιφερειακό και εθνικό επίπεδο. Δεν αρκεί τα εθνικά κράτη να διατελούν δεσμευμένα σε επίπεδο διακηρύξεων ως προς κάποιες γενικές αρχές της βιώσιμης ανάπτυξης, αλλά θα πρέπει να παρουσιάσουν συγκεκριμένο έργο. Νομοθεσία και άλλες δημόσιες πολιτικές που ευθυγραμμίζονται με τους ΣΒΑ, καθώς και μέτρηση επιδόσεων και αξιολόγηση αντικτύπου (impact assessment) από μεθοδολογικά εργαλεία που θα λαμβάνουν υπόψη τους όχι τόσο την παραδοσιακή οικονομική ανάλυση κόστους-οφέλους, όσο τη διάσταση της βιωσιμότητας, είναι το ζητούμενο για την επιτυχή εφαρμογή των ΣΒΑ. Όπως σημειώνεται από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2019: 8) οι ΣΒΑ χρησιμεύουν ως πυξίδα και χάρτης, προσφέροντας την απαραίτητη μακροπρόθεσμη προοπτική, που υπερβαίνει τις εκλογικές περιόδους και τους υπολογισμούς για βραχυπρόθεσμα άμεσα οφέλη, και βοηθούν στη διατήρηση ισχυρών δημοκρατιών, την οικοδόμηση σύγχρονων και δυναμικών οικονομιών και συμβάλουν σε έναν κόσμο με βελτιωμένο επίπεδο διαβίωσης, περιορίζοντας τις ανισότητες και διασφαλίζοντας ότι κανείς δεν θα μείνει πίσω, ενώ παράλληλα λαμβάνουν πραγματικά υπόψη τα όρια του πλανήτη, διαφυλάσσοντάς τον για τις μελλοντικές γενιές.

3. Το περιεχόμενο της αξιολόγησης

Στην παράγραφο 74 του Ψηφίσματος 70/1 (UN General Assembly Resolution 2015), αλλά και στις πιο εξειδικευμένες κατευθυντήριες γραμμές για τη σύνταξη των εθνικών εκθέσεων αξιολόγησης (VNRs) που εκδίδει το UNDESA, αναφέρεται ότι αυτές οι εκθέσεις θα πρέπει κατ' αρχήν να εκπονούνται από τα κράτη μέσα από συμπεριληπτικές (inclusive), συμμετοχικές (participatory), και

διαφανείς (transparent) διαδικασίες. Επί του περιεχομένου, θα πρέπει να είναι τεκμηριωμένες (evidence based) και να καταγράφουν την πρόοδο στην εφαρμογή των ΣΒΑ, με την αναφορά συγκεκριμένων δημόσιων πολιτικών που στοχεύουν και στις τρεις διαστάσεις της βιώσιμης ανάπτυξης (περιβαλλοντική, κοινωνική, οικονομική) και τη χρήση αξιόπιστων δεδομένων και μάλιστα διαχωρισμένων (disaggregated data) κατά εισόδημα, φύλο, ηλικία, φυλή, εθνότητα, μεταναστευτικό στάτους, αναπηρία, γεωγραφική τοποθεσία και άλλων χαρακτηριστικών σχετιζόμενων με τις ιδιαίτερες συνθήκες κάθε χώρας. Οι εκθέσεις θα πρέπει να έχουν μακροπρόθεσμο ορίζοντα, να αναδεικνύουν τις καλές πρακτικές, συμπεριλαμβανομένων των μέσω εφαρμογής και των συμπράξεων, και να επισημαίνουν τόσο τους κρίσιμους παράγοντες της επιτυχίας, όσο όμως και τις προκλήσεις και αποκλίσεις από τους στόχους. Σε κάθε περίπτωση, θα πρέπει να ανταποκρίνονται στις εθνικές συνθήκες, δυνατότητες, ανάγκες και προτεραιότητες, και να είναι “ανθρωποκεντρικές”, ευαισθητοποιημένες ως προς τη διάσταση του φύλου, να σέβονται τα ανθρώπινα δικαιώματα και να εστιάζουν στους φτωχούς και πιο ευάλωτους.

Μεταφέροντας και την προσωπική εμπειρία μου στην εκπόνηση της ελληνικής έκθεσης αξιολόγησης (General Secretariat of the Government 2018), η πρώτη άσκηση που πρέπει να γίνει από τη δημόσια διοίκηση είναι μία αναλυτική χαρτογράφηση των ΣΒΑ (συμπεριλαμβανομένων των 169 υποστόχων) σε σχέση με τις θεματικές πολιτικές των υπουργείων, προκειμένου να ξεκαθαριστεί ποια είναι η υπεύθυνη αρχή και μονάδα για τον κάθε στόχο και κάθε δείκτη παρακολούθησης, να εντοπιστούν οι εφαρμοζόμενες δημόσιες πολιτικές, και – μέσω μιας ανάλυσης αποκλίσεων (gap analysis) – να αναδειχθούν τα κενά και οι ελλείψεις, καθώς και οι ανάγκες και δυνατότητες διυπουργικών και διοργανικών συνεργασιών. Αυτή η διαδικασία, μαζί με την επιβεβλημένη διαβούλευση με τους κοινωνικούς εταίρους, την περιφερειακή και τοπική αυτοδιοίκηση, την ακαδημαϊκή και ερευνητική κοινότητα και εκπροσώπους της κοινωνίας πολιτών, οδηγεί στην προτεραιοποίηση ορισμένων αξόνων πολιτικής που ενσωματώνουν τους ΣΒΑ.

Στη συνέχεια, με τη σύνταξη της εθελοντικής έκθεσης αξιολόγησης (VNR), αποτυπώνονται: α) ο θεσμικός μηχανισμός που υφίσταται στην χώρα, ο οποίος (πρέπει να) είναι σχεδιασμένος ώστε να διασφαλίζει αφενός την υψηλή πολιτική δέσμευση για την επιτυχή εφαρμογή των ΣΒΑ και αφετέρου τη διεξαγωγή του κοινωνικού διαλόγου· β) οι κυβερνητικές πολιτικές που ενσωματώνουν τους ΣΒΑ, έχουν αναπτυχθεί στο πλαίσιο των εθνικών προτεραιοτήτων για τους ΣΒΑ, και διασυνδέονται (ή ταυτίζονται) με την εθνική στρατηγική για τη βιώσιμη ανάπτυξη (αν υπάρχει)· γ) ο ρόλος και η συμβολή των κοινωνικών εταίρων και άλλων ενδιαφερόμενων μερών· δ) τα μέσα εφαρμογής (καλή νομοθέτηση που λαμβάνει υπόψη την αρχή της βιωσιμότητας, συνοχή και διαθεματικότητα των δημόσιων πολιτικών, χρηματοδότηση, ευαισθητοποίηση και συμμετοχή των πολιτών, προώθηση των ΣΒΑ στο διεθνές επίπεδο μέσω της εξωτερικής πολιτικής)· και ε) η παρουσίαση των επόμενων βημάτων που πρέπει να γίνουν (έμφαση στην παρακολούθηση και αξιολόγηση, μέσα από την παραγωγή δεδομένων και την υιοθέτηση εθνικών δεικτών παρακολούθησης, εκπόνηση σχεδίου ή σχεδίων εφαρμογής, εμπλοκή κοινοβουλίου, αναπροσαρμογή προτεραιοτήτων), καθώς πρόκειται περί ενός εγχειρήματος που βρίσκεται σε εξέλιξη.

Σε αυτό το περίγραμμα κινείται μια καλή VNR που παρουσιάζεται στο HLPF, ενώ κάλλιστα μπορεί να γίνει περισσότερο συμμετοχική και ανοιχτή στον δημόσιο διάλογο και την κριτική, αναθέτοντας και σε ανεξάρτητους φορείς την αξιολόγηση της προόδου, όπως στην περίπτωση της Φινλανδίας (Prime Minister’s Office 2020). Η ενδεδειγμένη προσέγγιση για την οικειοποίηση (ownership) του εγχειρήματος και άρα μιας επιτυχημένης εφαρμογής των ΣΒΑ, είναι αυτή που εμπλέκει όλους τους φορείς της δημόσιας διοίκησης, καταργώντας τα στεγανά (silos) μεταξύ οργανικών μονάδων εντός

και μεταξύ των υπουργείων (whole of government approach), και παράλληλα ενεργοποιεί και καλεί σε συμμετοχή το σύνολο της κοινωνίας (whole of society approach).

Η συγγραφή – μέσω ευρείας διαβούλευσης – ενός επίσημου, στρατηγικού κειμένου αναφοράς, στο οποίο καταγράφονται οι εθνικές προτεραιότητες, οι εφαρμοζόμενες και σχεδιαζόμενες δημόσιες πολιτικές (οι οποίες θα πρέπει συνειδητά να διασυνδέονται σε μια ολιστική θεώρηση προώθησης όλων των διαστάσεων της βιώσιμης ανάπτυξης), η ποσοτική και ποιοτική παρακολούθηση της προόδου, ο βαθμός συμμετοχής των φορέων, καθώς και τα όποια κενά και οι ελλείψεις, είναι από μόνη της μια μετασχηματιστική διαδικασία που προωθείται στο πλαίσιο διακυβέρνησης της Ατζέντας 2030 και συμβάλει στη συλλογική μάθηση. Το δέον είναι αυτό το κείμενο αναφοράς (είτε πρόκειται περί VNR είτε μιας εθνικής στρατηγικής για τη βιώσιμη ανάπτυξη) να είναι ένα ζωντανό κείμενο (living document), που θα ανανεώνεται και εξελίσσεται διαρκώς, και στο οποίο θα ενσωματώνονται οι ΣΒΑ ως οργανικό μέρος του, με τρόπο δηλαδή προορατικό (proactive), και όχι αναδρομικό (ευθυγράμμιση εκ των υστέρων κάποιων πολιτικών θεματικών με τους ΣΒΑ), όπως γίνεται συνήθως. Αυτό θα βοηθούσε πολύ το έργο της δημόσιας διοίκησης και της λειτουργίας του συστήματος διακυβέρνησης εν γένει, καθώς τα στελέχη των υπουργείων, οι κοινωνικοί εταίροι, τα μέσα επικοινωνίας και ο κάθε πολίτης θα είχαν διαθέσιμα, με τα λόγια της Επιτροπής, έναν χάρτη και μια πυξίδα για μια επιτυχημένη πορεία προς τη βιώσιμη ανάπτυξη.

Είναι προφανές ότι η αξιολόγηση της πορείας υλοποίησης των ΣΒΑ οφείλει να λαμβάνει υπόψη τόσο τη λειτουργία της πολυεπίπεδης διακυβέρνησης όσο και τα αποτελέσματα των πολιτικών που εφαρμόζονται για την επίτευξη των στόχων. Υπό την προϋπόθεση της ύπαρξης ισχυρής πολιτικής βούλησης για την υλοποίηση του εγχειρήματος, θεωρείται μάλιστα ότι όσο πιο ανοιχτό, δημοκρατικό, διαφανές και συμμετοχικό είναι το πλαίσιο διακυβέρνησης τόσο καλύτερα θα είναι τα αποτελέσματα στο πεδίο. Η διαρκής αξιολόγηση τόσο από την κεντρική κυβέρνηση όσο και από ανεξάρτητους φορείς, η δημοσίευση περιοδικών εκθέσεων και ο ουσιαστικός θεσμοθετημένος διάλογος, που βασίζεται σε τεκμηριωμένα στοιχεία, αποτελούν συστατικά στοιχεία της επιτυχίας.

Αν και τα παραπάνω είναι κοινός τόπος, σε πολλές περιπτώσεις πόρρω απέχουν από την πράξη. Η δέσμευση μιας κυβέρνησης μπορεί να είναι προσχηματική και να δίνεται απλά στο πλαίσιο των διεθνών υποχρεώσεων της χώρας, οι σχετικές εκθέσεις αξιολόγησης, στο βαθμό που γίνονται, να εκπονούνται διεκπεραιωτικά, αναδρομικά και εξωραϊστικά για τις πολιτικές του κράτους, τα προβλήματα να αποκρύπτονται, ο τεκμηριωμένος πολιτικός διάλογος να είναι ανύπαρκτος, η κοινωνία πολιτών και το κοινοβούλιο να μένουν αμέτοχοι, το κεντρικό συντονιστικό όργανο να μην υφίσταται ή να είναι αποδυναμωμένο, η δημόσια διοίκηση να είναι αδιάφορη, οι διαδικασίες κατάρτισης του κρατικού προϋπολογισμού να μην επηρεάζονται, και πολλά δεδομένα και δείκτες παρακολούθησης να λείπουν.

Ωστόσο, ο σκοπός του παρόντος άρθρου δεν είναι να σταθεί στα αυτονόητα, αλλά να προχωρήσει ένα βήμα παραπέρα και να θέσει το εξής ζήτημα: ας υποθέσουμε ότι το πλαίσιο διακυβέρνησης λειτουργούσε άψογα και οι δημόσιες πολιτικές ήταν πράγματι πολύ φιλόδοξες, αλλά πάραυτα τα αποτελέσματα για τη βιώσιμη ανάπτυξη δεν ήταν τα αναμενόμενα. Αυτό δεν θα συνεπάγονταν την ύπαρξη κάποιου ελαττώματος ενσωματωμένου στην ίδια τη δομή της Ατζέντας 2030 και των ΣΒΑ; Και επομένως μέχρι ποιου σημείου μπορεί να φτάσει ο ρόλος μιας αξιολογικής διαδικασίας στην παρούσα φάση; Αφήνει ανέγγιχτο τον πυρήνα των ΣΒΑ ή νομιμοποιείται να θέσει τους προβληματισμούς της για την ορθότητα ορισμένων παραδοχών που δεν επιβεβαιώνονται από τα δεδομένα;

4. Όψεις κριτικής των ΣΒΑ και ο ρόλος μιας ενημερωμένης αξιολόγησης

Η βιώσιμη ανάπτυξη, ως έννοια και ως σύνολο στρατηγικών στοχεύσεων, όπως έχουν αναπτυχθεί την τελευταία πενήντα εντός του πλαισίου των Ηνωμένων Εθνών, έχει έναν προοδευτικό προσανατολισμό (Τράντας 2018). Η Ατζέντα 2030 θέτει συγκεκριμένους στόχους και καλεί τα κράτη να εξαλείψουν τη φτώχεια και την πείνα, να εστιάσουν στην εκπαίδευση, την υγεία και την ισότητα των φύλων, να μειώσουν τις ανισότητες, να προστατέψουν τους φυσικούς πόρους και το περιβάλλον και να προωθήσουν μια συμπεριληπτική ανάπτυξη. Ωστόσο ο τρόπος με τον οποίο επιχειρείται η επίτευξη των ΣΒΑ δεν είναι αρκετά μετασχηματιστικός. Ο λόγος είναι ότι η προσέγγιση της βιώσιμης ανάπτυξης, όπως έχει επικρατήσει να νοείται σήμερα από τα κράτη, τους διεθνείς οργανισμούς και τις επιχειρήσεις, δεν αναδεικνύει όπως πρέπει την αντίθεση οικονομικής ανάπτυξης και φυσικού περιβάλλοντος ούτε προτείνει κάποια σοβαρή αναδιανομή του πλούτου σε εθνικό και παγκόσμιο επίπεδο. Αντιθέτως, ιδιαίτερα σε ορισμένες εκδοχές της πράσινης ανάπτυξης, θεωρεί ότι το περιβάλλον αποτελεί μια νέα καλή ευκαιρία για την ανάπτυξη, η οποία αποτελεί και την ενδεδειγμένη λύση για όλα τα προβλήματα, στο βαθμό που είναι «βιώσιμη». Δεν αμφισβητεί το κυρίαρχο οικονομικό υπόδειγμα, το οποίο δημιουργεί περιβαλλοντικά και κοινωνικά προβλήματα, αλλά εναποθέτει στην επιστήμη και τεχνολογία πρωταγωνιστικό ρόλο για την εξεύρεση λύσεων. Έχει μια διαχειριστική και όχι πολιτική προσέγγιση των θεμάτων, εφόσον προτείνει «έξυπνες» τεχνικές επιδιορθώσεις ενός κατά τα άλλα αναμφισβήτητου κοινωνικο-οικονομικού συστήματος.

Συνακολούθως και οι εκθέσεις αξιολόγησης των ΣΒΑ, κυβερνητικές ή ανεξάρτητες, θεωρούν ως δεδομένες τις κύριες παραδοχές της βιώσιμης ανάπτυξης και διατηρούν μια «ξέγνοιαστη» οπτική ότι μπορούν να εξευρεθούν win-win λύσεις εντός ενός πλαισίου διαρκούς και ανεμπόδιστης οικονομικής ανάπτυξης, αρκεί – στον τομέα του περιβάλλοντος – να προχωρήσουν περισσότερο θεματικές όπως η κυκλική οικονομία και οι ανανεώσιμες πηγές ενέργειας. Είναι σαφές ότι κάθε τεχνική πρόοδος που συμβάλλει στην πιο αποδοτική χρήση των φυσικών πόρων και στον περιορισμό των αποβλήτων είναι καλοδεχούμενη, όμως η επίτευξη της βιωσιμότητας απαιτεί συνολική αλλαγή υποδείγματος (Jackson 2021).

Αυτό τεκμηριώνεται από μια σειρά κριτικών παρατηρήσεων ως προς τα συνήθη επιχειρήματα της βιώσιμης ανάπτυξης. Κατ' αρχήν δεν πρέπει να διαφεύγει της προσοχής ότι η οικονομική δραστηριότητα ασκείται εντός των πεπερασμένων βιοφυσικών ορίων του πλανήτη, τα οποία σε πολλές περιπτώσεις έχουν ήδη ξεπεραστεί (Steffen et al. 2015· IPCC 2018). Όσον αφορά την πίστη στις δυνατότητες της τεχνολογίας να λύσει από μόνη της τα προβλήματα, ας σημειωθεί ότι η αποδοτικότερη εκμετάλλευση ενός φυσικού πόρου, χωρίς άλλες ρυθμίσεις, αντισταθμίζεται συνήθως από την αύξηση της ζήτησης και κατανάλωσής του, όπως δείχνει το παράδοξο του Jevons (Polimeni et al. 2008). Η επιζητούμενη αποσύζευξη της οικονομικής ανάπτυξης από τις πιέσεις που ασκούνται στο περιβάλλον (ΣΒΑ 8.4), τόσο αναφορικά με τη χρήση των πόρων όσο και των αντικτύπων, δεν φαίνεται να επιτυγχάνεται, ενώ στην περίπτωση των εκπομπών άνθρακα η προβλεπόμενη αποσύζευξη δεν επιτελείται με τον ρυθμό που απαιτείται ώστε να αποφευχθεί η αύξηση της θερμοκρασίας του πλανήτη σε άνω του 1,5°C πάνω από τα προβιομηχανικά επίπεδα (Parrique et al. 2019· Ward et al. 2016· Hickel & Kallis 2020). Η έμφαση στην κυκλική οικονομία, που καλώς δίνεται, δεν πρέπει να καλλιεργεί αυξημένες προσδοκίες. Όχι μόνο γιατί οι αριθμοί παραμένουν χαμηλοί, καθώς η παγκόσμια οικονομία το 2020 ήταν μόνο κατά 8,6% κυκλική (De Vit et al. 2020) και σχεδόν 12% των υλικών ανακυκλώθηκαν στην EU-27 το 2019 (Eurostat 2020a)· αλλά γιατί η οικονομία είναι κατά βάση εντροπική και εξακολουθεί να χρειάζεται να καταναλώνει όλο και περισσότερες ποσότητες ενέργειας και υλικών και να παράγει απόβλητα που ρυπαίνουν το περιβάλλον (Giampietro & Funtowicz 2020). Αναφορικά με την πανάκεια των ανανεώσιμων πηγών

ενέργειας, το ότι μειώνουν τις εκπομπές άνθρακα δεν σημαίνει ότι δεν ασκούν πιέσεις στη χρήση γης και νερού, ή ότι δεν αυξάνουν τη ζήτηση μετάλλων και ιδιαίτερα των σπάνιων γαιών, ή ότι είναι εντελώς αμέτοχες στην περιβαλλοντική ρύπανση (Parrique et al. 2019: 41).

Όπως τονίζει η μελέτη των Wiedmann et al. (2020), επί μισό αιώνα οι κοινωνίες της αφθονίας συνεχώς αυξάνουν τη χρήση πόρων και τις εκπομπές ρυπογόνων αερίων με πολύ πιο γρήγορο ρυθμό από όποιες μειώσεις έχουν γίνει μέσω τεχνολογικών καινοτομιών. Γι' αυτό και η μετάβαση στη βιωσιμότητα δεν μπορεί να είναι αποτελεσματική χωρίς σημαντικές αλλαγές στον τρόπο ζωής, οι οποίες θα δρουν συμπληρωματικά προς τις τεχνολογικές εξελίξεις. Οι πλούσιες χώρες είναι κατά το μεγαλύτερο βαθμό υπεύθυνες για την περιβαλλοντική υποβάθμιση, γι' αυτό και η συμβολή τους για τη βιωσιμότητα είναι καθοριστική, ωστόσο η καταναλωτική κουλτούρα και η εγγενής τάση της οικονομίας της αγοράς για συσσώρευση κεφαλαίου σε όλο και μεγαλύτερη κλίμακα δρουν ανασχετικά στην προοπτική της κοινωνικής αλλαγής.

Απολύτως συνδεδεμένο με το περιβαλλοντικό, είναι το κοινωνικό και οικονομικό επίπεδο. Έτσι, εναλλακτικές πολιτικές που δεν βασίζονται στην επικρατούσα λογική της οικονομικής ορθοδοξίας, αλλά μπορούν να συμβάλλουν στη βιωσιμότητα, θα πρέπει να λαμβάνονται υπόψη. Σε αυτές συμπεριλαμβάνονται ο διαμοιρασμός εργασίας και η μείωση των ωρών και ημερών εργασίας, σχήματα εγγύησης εργασίας, θεσμοθέτηση εγγυημένου εισοδήματος, καθώς και βασικού αλλά και μέγιστου επιτρεπόμενου εισοδήματος και πλούτου, φορολογία και επιβολή ανώτατων ορίων στη χρήση πόρων και εκπομπών ρύπων, χρησιμοποίηση άλλων δεικτών και όχι του ΑΕΠ για τη μέτρηση της ευημερίας, στήριξη της κοινωνικής και αλληλέγγυας οικονομίας και άλλων μορφών μη εμπορευματικής οικονομίας (Cattaneo & Vansintjan 2016· Trantas 2021a).

Τα παραπάνω σημεία κριτικής και προτάσεων δεν μένουν χωρίς αντίλογο, ωστόσο ο λόγος που γίνεται αυτή η σχηματική παράθεση είναι για να υποδηλωθεί ότι η αξιολόγηση της πορείας υλοποίησης των ΣΒΑ δεν μπορεί να τα αγνοεί. Αντί αυτού όμως, οι εκθέσεις αξιολόγησης πάσχουν συχνά από έλλειμα ενημερωμένης κριτικής και ενός συνεκτικού πολιτικού προσανατολισμού προς τη βιωσιμότητα. Μπορεί να περιλαμβάνουν τις επιδόσεις ακόμα και των πλούσιων χωρών στην αύξηση του ΑΕΠ (ΣΒΑ 8), καθώς θεωρείται ότι μόνο με την οικονομική μεγέθυνση μπορεί να σημειωθεί πρόοδος στους κοινωνικούς δείκτες (ΣΒΑ 1,2,3 κ.ά.). Αλλά αν για τις φτωχότερες χώρες η ανάπτυξη έχει νόημα, δεν συμβαίνει το ίδιο με τις χώρες του Βορρά, πολλώ δε μάλλον δεδομένης της πίεσης που ασκεί η οικονομική μεγέθυνση στο περιβάλλον. Πολιτικές που μειώνουν τις ανισότητες, τόσο εντός όσο και μεταξύ των χωρών, χωρίς να μειώνουν το επίπεδο ευημερίας και να επιβαρύνουν το περιβάλλον θα πρέπει να δοκιμαστούν. Για παράδειγμα, από πλευράς βιωσιμότητας, είναι προτιμότερη η μείωση του χρόνου εργασίας από τη δημιουργία νέων θέσεων εργασίας μέσω εξορύξεων ή κατασκευής έργων με μεγάλο αποτύπωμα στο περιβάλλον.

Οι αξιολογητές, καθώς και όσοι εκπονούν εκθέσεις αντικτύπου (impact assessments) των πολιτικών, θα πρέπει να είναι συνειδητοποιημένοι ως προς τη διάσταση της βιωσιμότητας και να εκθέτουν τα διακυβεύματα με ειλικρινή τρόπο, και όχι να ωραιοποιούν καταστάσεις και να αμβλύνουν τις αντιθέσεις προκειμένου να δικαιολογήσουν συγκεκριμένες πολιτικές και να ικανοποιήσουν τους δημόσιους ή ιδιωτικούς φορείς που τους ανέθεσαν την αξιολόγηση. Η αξιολόγηση διαθέτει τα εφόδια ώστε να εστιάσει σε θέματα ανισοτήτων, κοινωνικής δικαιοσύνης και βιωσιμότητας, και το έργο της μπορεί να συμβάλλει ουσιωδώς στη δημιουργία πιο δίκαιων θεσμών, πολιτικών και κοινωνιών (Donaldson & Picciotto 2016).

5. Προς μια πολιτικοποιημένη αξιολόγηση

Αν «το πολιτικό» (the Political) αναφέρεται σε έναν δημόσιο χώρο όπου ετερογενείς οπτικές και επιθυμίες για το πολιτικό-οικολογικό-κοινωνικό μέλλον συγκρούονται και ανταγωνίζονται διαρκώς για την επικράτησή τους, οι πολιτικές (politics/policy-making) αφορούν περισσότερο τις τεχνικές διαπραγμάτευσης, διαμόρφωσης και εφαρμογής κανόνων και πρακτικών εντός προκαθορισμένων θεσμικών και διαδικαστικών πλαισίων. Όπως σημειώνει ο Swyngeidou (2015), οι δημόσιες πολιτικές έχουν την τάση να συρράπτουν, αποκηρύσσουν και αποκλείουν το πολιτικό. Η απολιτικοποίηση χαρακτηρίζει σε μεγάλο βαθμό τις δημόσιες πολιτικές για τη βιώσιμη ανάπτυξη, εφόσον αυτές εστιάζουν στην κινητοποίηση τεχνικών και θεσμικών παραγόντων προκειμένου να επιτύχουν τη συμβατότητα των οικολογικών και κοινωνικών προβληματισμών με την καπιταλιστική οικονομία, η οποία δεν είναι άμοιρη ευθυνών για τα περιβαλλοντικά και κοινωνικά προβλήματα, ώστε τελικά να μην χρειαστεί να αλλάξει τίποτα.

Στην περίπτωση της ελληνικής δημόσιας διοίκησης, η «απολιτικοποίησή» της υπήρξε ρητός στόχος του τρίτου μνημονίου (ν. 4336/2015 άρθρο 3 παρ. Γ.5.1) και προαπαιτούμενο για τη χρηματοδότηση της χώρας από τον Ευρωπαϊκό Μηχανισμό Σταθερότητας. Ενδεχομένως να χρησιμοποιήθηκε λανθασμένα ο όρος, αντί του ορθού που θα ήταν η «αποκομματικοποίηση» και απαλλαγή της δημόσιας διοίκησης από τις πελατειακές σχέσεις και τον σφικτό εναγκαλισμό των κομμάτων. Ωστόσο η επιλογή του συγκεκριμένου όρου υποδηλώνει έναν φόβο προς το πολιτικό στοιχείο, δηλαδή τον ανοιχτό και χωρίς αποκλεισμούς διάλογο, που θα επιτρέπει την ελεύθερη έκφραση και κριτική ακόμα και αυτών των παραδοχών που θεωρούνται αδιαπραγμάτευτες από τους θεσμούς της εξουσίας, όπως είναι, στην περίπτωση της βιωσιμότητας, η προτεραιότητα της καπιταλιστικής οικονομικής ανάπτυξης και της αύξησης του ΑΕΠ, έναντι άλλων περιβαλλοντικών ή κοινωνικών κριτηρίων.

Η αξιολόγηση των ΣΒΑ έχει έναν «τεχνοκρατικό» χαρακτήρα και δεν εισχωρεί συνήθως σε τέτοιες διαδικασίες και ανησυχίες, αλλά μια ενημερωμένη και ευαισθητοποιημένη στα θέματα βιωσιμότητας, εθνική έκθεση αξιολόγησης ή/και μια ανεξάρτητη αξιολόγηση, που θα φώτιζε τις όποιες αντιθέσεις μεταξύ συγκεκριμένων στόχων, θα καταδείκνυε τυχόν αστοχίες των δημόσιων πολιτικών, και θα εισηγούνταν τη χρησιμοποίηση πρόσθετων δεικτών και μοντέλων παρακολούθησης της προόδου, θα μπορούσε να συνεισφέρει με δημιουργικές πολιτικές προτάσεις, οδηγώντας ακόμα και σε μια αναδιαπραγμάτευση της Ατζέντας 2030, και οπωσδήποτε συμβάλλοντας θετικά στη διαπραγμάτευση της νέας – μετά το 2030 – ατζέντας βιώσιμης ανάπτυξης (Hickel 2019· Robra & Heikkunen 2019· Neumann et al. 2017).

Η απολιτικοποίηση της βιώσιμης ανάπτυξης δεν εννοεί τον ουσιαστικό δημόσιο διάλογο, την από κάτω προς τα πάνω προσέγγιση, την ευαισθητοποίηση και συμμετοχή των πολιτών και συλλογικοτήτων, ενώ κρατά για τους «ειδικούς», που αναφέρονται σε και εξαρτώνται από οντότητες του κράτους ή του ιδιωτικού τομέα, συμπεριλαμβανομένων των πολιτικών κομμάτων, τον ρόλο του διαμορφωτή των πολιτικών. Εναλλακτικές οπτικές που δεν ενστερνίζονται απαραίτητα βασικές πτυχές του κυρίαρχου οικονομικού υποδείγματος αλλά μπορούν να δώσουν ώθηση στη βιωσιμότητα δεν λαμβάνονται υπόψη, ή – όπου λαμβάνονται – γίνονται με τρόπο που εξουδετερώνει τα μετασχηματιστικά τους στοιχεία (Trantas 2021b).

Η βιώσιμη ανάπτυξη απολαμβάνει την καθολική αποδοχή και όλοι ομνύουν στο όνομά της, ωστόσο σε πολλές περιπτώσεις αυτή παραμένει προσχηματική και στην πράξη οι προτεραιότητες του κυρίαρχου οικονομικού υποδείγματος υπερισχύουν των περιβαλλοντικών κριτηρίων. Έχει ενδιαφέρον στην προσεχή περίοδο να ερευνηθεί κατά πόσο η εφαρμογή των σχεδίων Ανάκαμψης

και Ανθεκτικότητας στην Ελλάδα και τα άλλα κράτη μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης θα συμβάλλει στη μείωση του οικολογικού αποτυπώματος της περιοχής, το οποίο είναι υπερδιπλάσιο της βιολογικής της ικανότητας⁴, ακόμα και μετά τις περιόδους της οικονομικής ύφεσης και της πανδημίας.

Πάντως, μια κριτική – αλλά καλοπροαίρετη και δημιουργική – προσέγγιση στη βιώσιμη ανάπτυξη και στην Ατζέντα 2030 δεν εμποδίζεται από το πλαίσιο διακυβέρνησης των ΣΒΑ, αντιθέτως ενθαρρύνεται ο διάλογος, η ενεργοποίηση και η συμμετοχή όλων των ενδιαφερόμενων μερών. Η διαδικασία εκπόνησης της εθνικής έκθεσης αξιολόγησης για τους ΣΒΑ συμβάλλει στην ευαισθητοποίηση και συνεργασία των στελεχών της δημόσιας διοίκησης (η οποία είναι ο επισπεύδων φορέας), για την καταγραφή των προβλημάτων και των ασκούμενων πολιτικών και – όπου υπάρχει πρόσφορο έδαφος – μπορεί να δημιουργήσει αφοσιωμένες ομάδες (π.χ. διυπουργικό συντονιστικό δίκτυο για τους ΣΒΑ) και κοινότητες με γνήσιο ενδιαφέρον για την επίτευξη των ΣΒΑ και δεκτικές στη γνώση που προέρχεται από τη διασταύρωση της επιστήμης με τη συλλογική/κινηματική δράση (Martinez Alier et al. 2014).

6. Συμπεράσματα

Οι παράγοντες για την επιτυχή εφαρμογή των ΣΒΑ επισημαίνονται στο ίδιο το Ψήφισμα 70/1 και στα κείμενα διεθνών οργανισμών που δραστηριοποιούνται για την υλοποίηση της Ατζέντας 2030. Θεσμοθετημένος, ενημερωμένος και ανοιχτός διάλογος, ευρεία συμμετοχή των ενδιαφερόμενων μερών, ολιστικές προσεγγίσεις και συνοχή των πολιτικών, ισχυρή πολιτική βούληση και οικειοποίηση σε όλα τα επίπεδα διακυβέρνησης, δείκτες για την παρακολούθηση της προόδου, ενίσχυση της διασύνδεσης πολιτικής και επιστήμης, και συνεχείς αξιολογήσεις σε διεθνές, περιφερειακό, εθνικό και τοπικό επίπεδο, είναι ορισμένες από τις βασικές συστάσεις.

Στο άρθρο αυτό επιχειρήθηκε να δοθεί ένα πιο πολιτικό περιεχόμενο στις διαδικασίες που προβλέπονται στην Ατζέντα 2030, με στόχο τελικά την κινητοποίηση της κοινωνίας για τη βιωσιμότητα. Το πολιτικό στοιχείο δεν αρκείται στην αντιμετώπιση των προκλήσεων μέσω διαχειριστικών τεχνικών εντός ενός μονοδιάστατου πλαισίου, αλλά βασίζεται στην ελεύθερη αντιπαραβολή θέσεων και επιχειρημάτων, ορισμένα εκ των οποίων μπορεί να αμφισβητούν την κυρίαρχη συναίνεση, ιδίως όταν αυτή δεν ερείδεται στην επιστημονική και κοινωνική γνώση. Όσοι εμπλέκονται πιο ενεργά στην υλοποίηση των ΣΒΑ καλό είναι να διατηρούν ένα υψηλό επίπεδο προβληματισμού και ενημέρωσης και να μη διστάζουν να διατυπώνουν τις ενστάσεις τους σε περίπτωση που συγκεκριμένες δημόσιες πολιτικές δεν συνάδουν με τις αρχές της βιωσιμότητας. Βεβαίως, η συγκεκριμένη εστίαση θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως υπερφιλόδοξη, δεδομένου ότι ακόμα και οι προβλεπόμενες και ενδεδειγμένες διαδικασίες παρακολούθησης και συντονισμού της Ατζέντας 2030, οι οποίες αποτελούν κοινό τόπο, εξακολουθούν συχνά να μην τηρούνται έστω και σε ένα τυπικό, πρώτο επίπεδο.

⁴ Βλ. <https://www.eea.europa.eu/data-and-maps/indicators/ecological-footprint-of-european-countries-2/assessment>

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Cattaneo, C. and A. Vansintjan (2016), *A Wealth of Possibilities: Alternatives to Growth*, Luxembourg: Green European Foundation.
- De Vit, M. et al. (2020), *The Circularity Gap Report*, Circle Economy. https://assets.website-files.com/5e185aa4d27bcf348400ed82/5e26ead616b6d1d157ff4293_20200120%20-%20CGR%20Global%20-%20Report%20web%20single%20page%20-%20210x297mm%20-%20compressed.pdf (assessed 29.3.2021).
- Donaldson, S. & Picciotto, R. (2016), *Evaluation for an Equitable Society*, Newbury Park, CA: Sage.
- European Commission (2020), *Country Report Greece 2020*, SWD(2020) 507.
- Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2019), *Έγγραφο Προβληματισμού: Προς Μια Βιώσιμη Ευρώπη έως το 2030*, COM(2019) 22.
- Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2019α), *Ετήσια στρατηγική για τη βιώσιμη ανάπτυξη 2020*, COM(2019) 650.
- Eurostat (2020), *Sustainable development in the European Union. Monitoring report on progress towards the SDGs in an EU context. 2020 edition*.
- Eurostat (2020a), *‘Material flows in the circular economy - circularity rate’*, Eurostat Statistic Explained (accessed 29.3.2021).
- Eurostat (2021), *EU SDG Indicator set 2021 Result of the review in preparation of the 2021 edition of the EU SDG monitoring report*.
- General Secretariat of the Government/Office of Coordination, Institutional, International & European Affairs (2018), *Voluntary National Review of Greece on the Implementation of the 2030 Agenda for Sustainable Development*, HLPF July 2018.
- Giampietro, M. and S.O. Funtowicz (2020), “From elite folk science to the policy legend of circular economy”, *Environmental Science & Policy* 109: 64-72. doi: [10.1016/j.envsci.2020.04.012](https://doi.org/10.1016/j.envsci.2020.04.012)
- Hegre, H., Petrova, K. & Von Uexkull, N. (2020), “Synergies and Trade-Offs in Reaching the Sustainable Development Goals”, *Sustainability* 12, 8729. <https://doi.org/10.3390/su12208729>.
- Hickel, J. (2019), “The contradiction of the sustainable development goals: Growth versus ecology on a finite planet”, *Sustainable Development*, 27(5).
- Hickel, J. and G. Kallis (2020), “Is Green Growth Possible?”, *New Political Economy* 25(4): 469-486. <https://doi.org/10.1080/13563467.2019.1598964>
- IPCC (2018), *Global Warming of 1.5°C. An IPCC Special Report on the impacts of global warming of 1.5°C above pre-industrial levels and related global greenhouse gas emission pathways, in the context of strengthening the global response to the threat of climate change, sustainable development, and efforts to eradicate poverty*.
- Jackson, T. (2021), *Post Growth – Life after Capitalism*, Cambridge: Polity Press.
- Kroll, C., Warchold, A. & Pradhan, P. (2019), “Sustainable Development Goals (SDGs): Are we successful in turning trade-offs into synergies?”, *Humanities and Social Science Communications* 5, 140. <https://doi.org/10.1057/s41599-019-0335-5>.

- Lusseau, D.; Mancini, F. (2019), “Income-based variation in Sustainable Development Goal interaction networks”, *Nature Sustainability* 2, 242–247. <https://doi.org/10.1038/s41893-019-0231-4>.
- Martinez-Alier et al. (2014), “Between activism and science: grassroots concepts for sustainability coined by Environmental Justice Organizations”, *Journal of Political Ecology* 21(1): 19-60. doi:10.2458/v21i1.21124
- Neumann, K., Anderson, C. & Denich, M. (2017), “Beyond wishful thinking: Explorative Qualitative Modeling (EQM) as a tool for achieving the Sustainable Development Goals (SDGs)”, *Economics Discussion Papers* No. 2017-82, Kiel Institute for the World Economy (IfW), Kiel.
- OECD (2018), *Policy Coherence for Sustainable Development 2018: Towards Sustainable and Resilient Societies*, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/9789264301061-en>.
- OECD (2019), *Governance as an SDG Accelerator: Country Experiences and Tools*, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/0666b085-en>.
- OECD (2019a), *Policy Coherence for Sustainable Development 2019: Empowering People and Ensuring Inclusiveness and Equality*, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/a90f851f-en>.
- OECD (2019b), *Measuring Distance to the SDG Targets 2019: An Assessment of Where OECD Countries Stand*, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/a8caf3fa-en>.
- Parrique, T. et al. (2019), [*Decoupling Debunked. Evidence and arguments against green growth as a sole strategy for sustainability*](#), European Environment Bureau EEB.
- Polimeni, J., Mayumi, K., Giampietro, M. and B. Alcott (2008), *The Jevons Paradox and the Myth of Resource Efficiency Improvements*, London: Earthscan.
- Prime Minister’s Office (2020), [*Voluntary National Review 2020 Finland*](#).
- Renda, A. (2020), “Ενσωμάτωση των Στόχων Βιώσιμης Ανάπτυξης στον στρατηγικό σχεδιασμό της Ευρωπαϊκής Ένωσης”, *Επιθεώρηση Ελληνικής Εταιρείας Αξιολόγησης* 7.
- Robra, B. & Heikkurinen, P. (2019), “Degrowth and the Sustainable Development Goals”, in W. Leal Filho et al. (eds.), *Decent Work and Economic Growth*, Springer Cham. doi:10.1007/978-3-319-71058-7_37-1.
- Sachs, J., Schmidt-Traub, G., Kroll, C., Lafortune, G., Fuller, G., Woelm, F. (2020), [*The Sustainable Development Goals and COVID-19. Sustainable Development Report 2020*](#), Cambridge: Cambridge University Press.
- Steffen et al. (2015), “Planetary boundaries: guiding human development on a changing planet”, *Science* 347(6223): 1259855.
- Swyngedouw, E. (2015), “Depoliticization” (‘The Political’), in In D’Alisa, G., Demaria, F., Kallis, G. *Degrowth - A vocabulary for a new era*. Abington, Oxon: Routledge.

Τράντας, Ν. (2018), «Βιώσιμη ανάπτυξη και πολιτικές στο πλαίσιο του ΟΗΕ», στο Θ. Σακελλαρόπουλος, Χ. Οικονόμου, Χ. Σκαμνάκης, Μ. Αγγελάκη (επιμ.) *Κοινωνική Πολιτική*, Αθήνα: Διόνικος.

Trantas, N. (2021a), “Green Growth’s false premises and alternative policy proposals”, *Social Cohesion and Development* 16(2) [forthcoming].

Trantas, N. (2021b), “Could ‘degrowth’ have the same fate as ‘sustainable development’? A discussion on passive revolution in the Anthropocene age”, *Journal of Political Ecology* 28(1): 224-245. doi: <https://doi.org/10.2458/jpe.2362>.

UN General Assembly Resolution (2015), [*Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development*](#), A/RES/70/1.

UN General Assembly Resolution (2017), [*Work of the Statistical Commission pertaining to the 2030 Agenda for Sustainable Development*](#), A/RES/71/313.

United Nations Department of Economic and Social Affairs (UNDESA) (2019), [*Global Sustainable Development Report 2019: The Future is Now - Science for Achieving Sustainable Development*](#), New York.

Ward, J.D., Sutton, P.C., Werner, A.D., Costanza, R., Mohr, S.H. and C.T. Simmons (2016), “Is Decoupling GDP Growth from Environmental Impact Possible?”, *PLOS ONE* 11(10): [e0164733](#).

Wiedmann, T., Lenzen, M., Keyßer, L.T. Steinberger, J. (2020), “Scientists’ warning on affluence”, *Nature Communications* 11, 3107. <https://www.nature.com/articles/s41467-020-16941-y>.

Yang, S., Zhao, W., Liu, Y., Cherubini, F., Fu, B., & Pereira, P. (2020), “Prioritizing sustainable development goals and linking them to ecosystem services: A global expert’s knowledge evaluation”, *Geography and Sustainability*, 1(4), 321–330. <https://doi.org/10.1016/j.geosus.2020.09.004>

Zhao, Z. et al. (2021), “Synergies and tradeoffs among Sustainable Development Goals across boundaries in a metacoupled world”, *Science of the Total Environment* 751, 141749. <https://doi.org/10.1016/j.scitotenv.2020.141749>.